

УДК: 159.942.5

© Бабарикіна І.В., 2011 р.

І.В. Бабарикіна

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ОПТИМІСТИЧНИЙ АТРИБУТИВНИЙ СТИЛЬ ШКОЛЯРІВ ЯК ФАКТОР СТРИМУВАННЯ СТРАХІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглядається поняття «страх» та його прояви у шкільному середовищі. Наведені погляди вітчизняних та зарубіжних учених щодо страху. Надається характеристика поняття «атрибутивний стиль особистості», розкриваються його складові компоненти. Представлені результати емпіричного дослідження взаємозв'язку страхів та атрибутивного стилю серед учнів 4-х та 9-х класів.

Ключові слова: тривога, страх, шкільні страхи, атрибутивний стиль особистості, кореляційний аналіз.

И.В. Бабарыкина

ОПТИМИСТИЧЕСКИЙ АТРИБУТИВНИЙ СТИЛЬ ШКОЛЬНИКОВ КАК ФАКТОР СДЕРЖИВАНИЯ СТРАХОВ, ВОЗНИКАЮЩИХ В УСЛОВИЯХ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматривается понятие «страх» и его проявление в школьной среде, приводятся взгляды зарубежных и отечественных ученых на это явление. Охарактеризовано понятие «атрибутивный стиль личности», раскрыты его основные компоненты. Представлены результаты эмпирического исследования взаимосвязи школьных страхов и атрибутивного стиля среди учеников 4-х и 9-х классов.

Ключевые слова: тревога, страх, школьные страхи, атрибутивный стиль личности, корреляционный анализ.

I.V. Babarykina

OPTIMISTIC ATTRIBUTIVE STYLE OF SCHOOLBOYS AS THE FACTOR OF RESTRAINT OF THE FEARS ARISING IN THE CONDITIONS OF EDUCATIONAL ACTIVITY

In the article we examine such term as fear and it's manifestation in school environment, besides we give an accurate description of views of foreign and native scientists to this problem. In the article we give the description of the term «the attributive style of a person», besides we define its main components. The results of research are presented in the article; we examined the relationship between school fears and the attributive style of a person for the 4-th and 9-th forms pupils.

Key words: anxiety, fear, school fears, attributive style of a person, correlation analysis.

Проблема. На сучасному етапі розвитку суспільства особлива увага приділяється навчальному процесу. Висуваються нові вимоги до учнів та педагогів. Перш за все, у сучасному освітньому процесі повинні бути створені всі

умови для всебічного розвитку дитини, для максимального розвитку задатків та вмінь. Науковий розвиток суспільства відбувається дуже швидкими темпами, тому з кожним роком освітній процес стає все інтенсивнішим та напруженішим, а до учнів висуваються усе вищі вимоги. Здатність учнів відповідати вимогам школи та батьків впливає на психологічне благополуччя дітей. Найменші проблеми у шкільному середовищі призводять до емоційного дискомфорту та виникнення страхів. Наявність шкільних страхів – основна ознака шкільного неблагополуччя. У психологічній літературі можна зустріти думку, що навчальна діяльність неможлива без відчуття тривоги та страху, тому що тривожність завжди супроводжує пізнавальну діяльність. У вітчизняній літературі існує досить невелика кількість досліджень шкільних страхів, хоча дана проблема стосується не лише психології, а й педагогіки, філософії та медицини. Саме тому актуальним є дослідження причин виникнення шкільних страхів, виділення найбільш виражених страхів, аналіз їх взаємозв'язків з особистісними характеристиками учнів.

Об'єктом нашого дослідження є шкільні страхи. **Предмет** дослідження – взаємозв'язки між атрибутивним стилем учнів та шкільними страхами. **Метою** дослідження є аналіз структури взаємозв'язків між страхами, які виникають у школі, та атрибутивним стилем учнів 4-х та 9-х класів.

Проблема страхів хвилює вже багато років як зарубіжних, так і вітчизняні дослідників. Перші спроби описати страх були зроблені філософами різних шкіл та напрямків (Аристотель, Платон, М.Монтень, Т.Гоббс, Р.Декарт, Б.Спіноза, І.Кант, Л.Фейєрбах, С.К'єркегор, П.Тілліх, А.Камю, Ж.-П. Сартр та ін.). С.К'єркегор досліджував страх як філософське поняття, він розділив умовно його на емпіричний страх (боязнь конкретної небезпеки) та метафізичну тугу(беззвітний страх, характерний тільки для людини).

Праці таких вітчизняних дослідників як І.М.Сеченов, І.П.Павлов, Л.С.Виготський, М.Д.Левітов, О.Кондаш, О.І.Захаров, А.Б.Леонова, В.К.Вілюнас, А.М.Прихожан, П.Ф.Каптерев та багатьох інших зробили вагомий внесок у вивчення проблеми страхів.

У роботах зарубіжних вчених, таких як З.Фрейд, Ф.Ріман, Р.Мей, А.Т.Джерсідд, К.Ізард, Дж.Боулбі, Дж. Грей, У.Джеймс, Д.Уотсон, Ф.Зімбардо, А.Фрейд, К.Хорні, Е.Фром та ін.. також міститься велика дослідження страхів.

Вчені досі не визначили єдину концепцію страху, не існує єдиного чіткого визначення цього поняття. Так, в зарубіжній психологічній літературі існує декілька концепцій страху. Представники психоаналізу, і перш за все, З.Фрейда, вважали, що страх властивий усім організмам. Фрейд виділяв страх реальний та невротичний. Реальний страх – це біологічна реакція на небезпеку, вираження інстинкту самозбереження. У той час невротичний страх Фрейд визначав як «безпредметну емоційну реакцію», як страх очікування [2]. Дж.Уотсон, засновник біхевіоризму, виділяв три основні емоції: гнів, любов та страх. Страх, на його думку, являється вродженою та фундаментальною емоцією.

У поглядах вітчизняних психологів страх спочатку визначався як емоція, згодом як почуття, переживання, і нарешті як психічний стан. Такі думки зустрічаються у працях Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Л.Рубінштейна, М.Д.Левітова та ін..

Страх у сучасних наукових працях розглядається як стан збудження і напруження, який має специфічні соматичні та психічні прояви. Страх виступає у ролі попереджувального сигналу про небезпеку, причому загроза може бути як реальною, так і уявною. Цієї думки дотримувалися такі вчені як К.Ізард, Є.П.Ільїн, В.Л.Леві та ін.[5].

За А.Ф.Чернавським, страх – це стан, що є відображенням внутрішнього відчуття небезпеки, яке зафіксоване окремими системами і організмом у цілому. [7].

Ф.Б.Березін, автор так званого «тривожного ряду», у якому показана динаміка емоційних станів при наростанні тривоги, визначає страх як конкретизовану тривогу, яка створює у об'єкта уявлення про те, що загрозу можна усунути шляхом виконання певних дій.

К.Ізард визначає страх як емоційний стан, який відображує захисну біологічну реакцію людини чи тварини при переживанні ними реальної чи уявної загрози для їх здоров'я та благополуччя [2].

Незважаючи на наявність великої кількості досліджень страху, вчені досі не дійшли згоди щодо цілісного бачення страху як психологічної проблеми. Важливим завданням є здійснення системного дослідження страху, вивчення психофізіологічних, особистісно-психологічних і соціально-психологічних його особливостей у своїй єдності [7].

Страх впливає на всі сфери людського життя, значно знижуючи якість життя та стосунків між людьми. Особливо руйнівний вплив тривоги та страху проявляється у школярів, психіка яких ще не сформувалася остаточно. Наслідком появи страху у шкільному житті дитини стають труднощі у навчанні, проблеми з адаптацією до нових умов та вимог школи, погіршення стосунків із однолітками, вчителями та батьками, порушення дисципліни, а інколи навіть повна відмова ходити до школи.

Школа – це місце, де дитина проводить більшість свого часу до досягнення повноліття. Саме у шкільні роки формуються риси особистості, її самооцінка, закладається основа емоційного здоров'я.

Існує думка, що навчання у школі неминуче пов'язане зі стресом та страхами, школа виступає джерелом емоційного напруження. [6]. Дослідження вітчизняних вчених, зокрема А.М.Прихожан, показали, що в умовах сучасної школи дитина відчуває психологічний дискомфорт [4]. Навчальний процес пов'язаний із емоційною напругою, що наростає у різноманітних ситуаціях шкільного життя, які вимагають від дитини зосередження уваги та швидкого реагування. Шкільне середовище постійно ставить перед дитиною нові завдання та вимагає нових досягнень та умінь, і далеко не кожна дитина здатна без проблем відповідати на такі вимоги школи. Особливістю страху як емоції є те, що він виконує функцію прогнозування невдач. До ситуацій, що можуть спровокувати у школярів страх, відносять розподіл учнів за здібностями, особливості стосунків з

учителями, необхідність виконання нових видів завдань, міжособистісні стосунки з однолітками та ін..

М.Селігман та його колеги провели дослідження, у яких вивчався стиль пояснення подій у дітей. Серед основних джерел, які впливають на формування стилю пояснення дітей, були названі батьки та їх власний пояснювальний (атрибутивний) стиль, критика з боку дорослих та учителів, а також кризи та несприятливі події у житті дитини.

Для нашого дослідження особливу увагу становить ставлення вчителів до дитини і кризи дитячого життя. За даними М. Селігмана [3], характер зворотного зв'язку, який учень отримує від учителя на уроках, формує у дитини власний атрибутивний стиль. Тобто той спосіб, у який вчитель пояснює і описує успіхи та невдачі у навчанні дитини значною мірою впливає на те, яким буде атрибутивний стиль цієї дитини.

Атрибутивний стиль – це спосіб пояснення собі причин різних подій, який використовують люди. Автор атрибутивної теорії мотивації досягнень Б. Вайнер виділив три параметри, що лежать у основі причин успіхів та невдач, які ми сприймаємо. Це параметри локусу причинності, стабільності та контрольованості. М. Селігман, опираючись на параметри, виділені Б. Вайнером, ввів у психологію поняття атрибутивного стилю. Параметр стабільності являє собою часову характеристику, яка дозволяє оцінити причину як таку, що має постійний чи тимчасовий характер. Параметр локусу описує направленість причинного пояснення: на себе (у такому випадку події сприймаються як викликані внутрішніми причинами, тобто людина звинувачує себе) або ж на зовнішній світ, на інших людей. Параметр глобальності призначений описати універсальність чи конкретність причинних пояснень [3].

М. Селігман також ввів поняття оптимістичного та песимістичного атрибутивного стилю. Він звернув увагу на те, що люди у стані психологічного благополуччя сприймають одні й ті ж ситуації по-різному. Так, песимістичний атрибутивний стиль характеризується поясненням несприятливих подій внутрішніми, постійними та глобальними характеристиками, а гарні події, успіхи

тракуються навпаки – як тимчасові, віднесені до конкретної області та викликані зовнішніми факторами. Оптимістичний атрибутивний стиль, у свою чергу, характеризується поясненням невдач як таких, що викликані зовнішніми причинами, тимчасовими та конкретними, а успіхів – як викликаних постійними, універсальними та внутрішніми причинами. Проведені лонгітюдні дослідження показали, що песимістичний атрибутивний стиль є досить стабільною характеристикою індивіда, тоді як стиль пояснення позитивних життєвих ситуацій може змінюватися протягом життя [3].

Метою емпіричного дослідження було визначення взаємозв'язку між шкільними страхами та атрибутивним стилем школярів. Для дослідження страхів у навчальній діяльності учнів був використаний авторський опитувальник «Список страхів». Опитувальник включає в себе список із 20 страхів, які можуть виникнути у школяра під час навчання. Кожен учасник експерименту отримав бланк, у якому в стовпчик були надруковані ситуації зі шкільного життя, які можуть викликати страх. Досліджувані повинні були поставити біля кожної ситуації оцінку від 0 до 5, відповідно до частоти виникнення даного страху. Для дослідження атрибутивного стилю ми використали методику СТОУН-П, розроблену Т.О.Гордеєвою, Е.Н.Осіним та В.Ю.Шев'яховою для визначення особливостей атрибутивного стилю у школярів. Методика являє собою підліткову версію опитувальника «Стиль пояснення успіхів та невдач». Опитувальник представляє собою набір із 24-х ситуацій, які можуть виникнути у повсякденному житті підлітка. Досліджуваним пропонувалося уявити собі кожну ситуацію і сформулювати причину, за якої виникла дана ситуація, і записати її. Після цього причину ситуації пропонувалося оцінити за двома із трьох параметрів атрибутивного стилю – стабільності, глобальності та контролю за шкалою від 1 до 6.

У емпіричному дослідженні у якості випробуваних взяли участь 142 учня загальноосвітньої школи 4-х та 9-х класів школи №70 м. Харкова, з них 79 жіночої статі та 63 – чоловічої, віком від 9 до 16 років.

Після проведення методик результати піддавалися кількісній, якісній та статистичній обробці. Для статистичної обробки результатів ми використовували метод лінійної кореляції (критерій Пірсона), статистична обробка виконувалася за допомогою пакету статистичних програм Statistica 6.0.

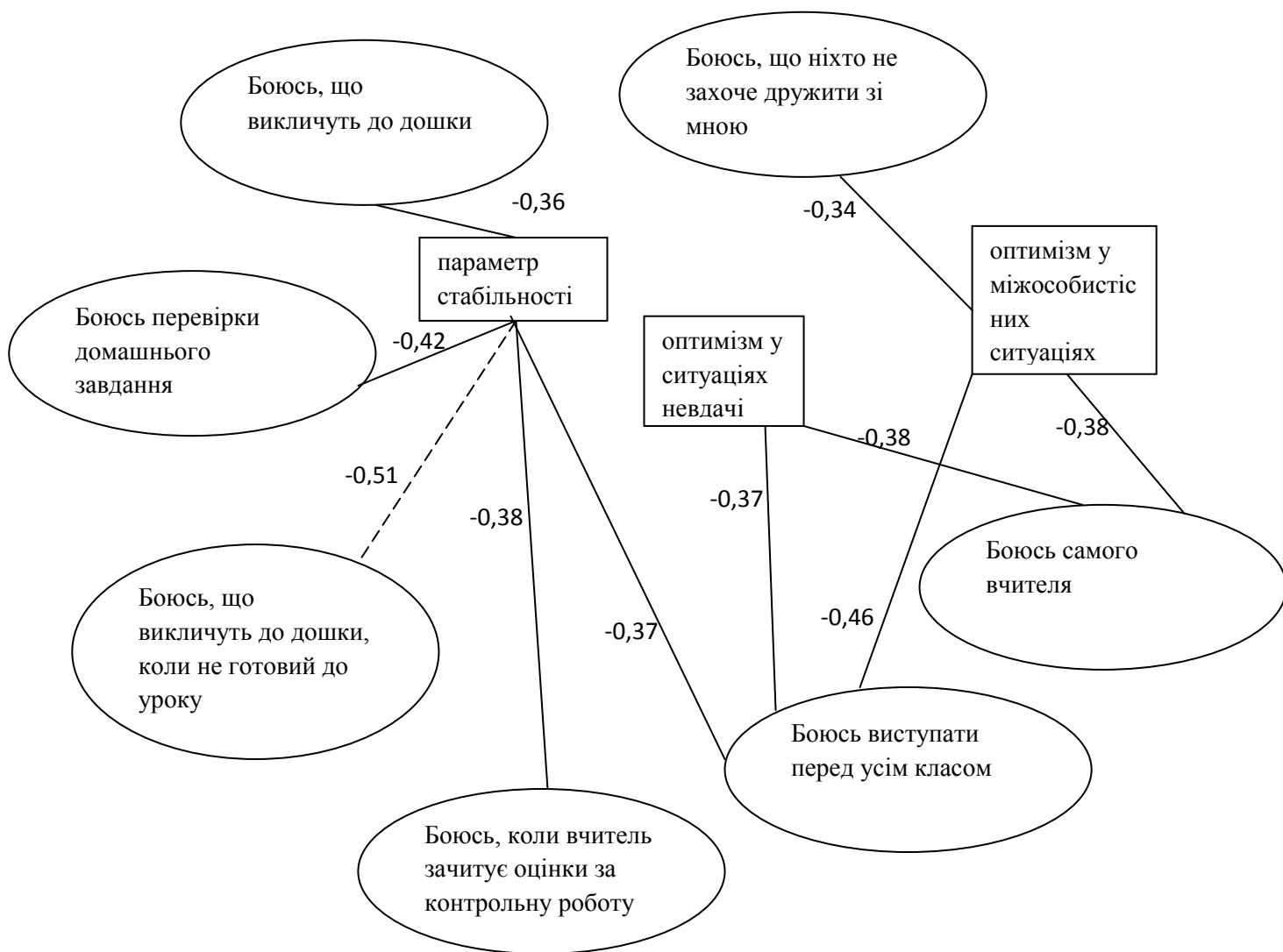

Рис. 1. Структура взаємозв'язків між шкільними страхами та атрибутивним стилем школярів серед учнів 9-х класів.

(Примітка: ————— — $p < 0,05$; - - - - - — $p < 0,01$).

Обчислювалися коефіцієнти лінійної кореляції між шкалами опитувальника «Список страхів» з одного боку, та результатами, отриманими з методики СТОУН-П з іншого. На основі таких обчислень вдалося виявити характеристики

наявності шкільних страхів в залежності від загального показника оптимізму, взаємозв'язок між появою шкільних страхів та параметрами стабільності, контролю та глобальності, оптимізмом у ситуаціях успіху, невдачі, оптимізмом у ситуаціях досягнень та міжособистісних стосунків.

Проаналізуємо результати кореляційного аналізу для учнів 9-х класів. На рис. 1 та 2 представлені кореляційні плеяди, що відображають відповідні системи взаємозв'язків, знайдені у групах учнів 4-х та 9-х класів.

На рис. 1 зображена система взаємозв'язків між показниками, отриманими в учнів 9-х класів. Кореляційний аналіз показав наявність взаємозв'язку між страхом, що викличуть до дошки та параметром стабільності: показник $-0,36$ при рівні значущості $0,05$. Тобто можна зробити висновок, що чим сильніше виражений параметр стабільності, тим меншим є страх, що викличуть до дошки. Параметр стабільності також негативно корелює зі страхом перевірки домашнього завдання ($-0,42$ при $p < 0,05$), тобто даний страх нижчий у тих учнів, в яких добре виражений параметр стабільності. Окрім вище описаних страхів, параметр стабільності корелює зі страхами, що викличуть до дошки, коли не готовий до уроку ($-0,51$ при $p < 0,01$), страхом виступати перед усім класом ($-0,37$ при $p < 0,05$), а також страхом слухати, коли вчитель зачитує оцінки з контрольної роботи ($-0,38$ при $p < 0,05$). Параметр стабільності пов'язаний зі страхами таким чином: із зростанням показнику стабільності зменшуються прояви страхів, і навпаки. Таким чином, параметр стабільності негативно корелює з п'ятьма шкільними страхами. Варто відмітити, що параметр стабільності у опитувальнику СТОУН-П являється складовою частиною загального показника оптимізму, тобто дані страхи проявляються активніше зі зниженням оптимізму, і навпаки.

Оптимізм в ситуаціях невдачі негативно корелює зі страхом самого вчителя ($-0,38$ при $p < 0,05$): чим сильнішим є страх вчителя, тим нижчим буде оптимізм у ситуаціях невдач. Страх виступати перед усім класом пов'язаний із оптимізмом у ситуаціях невдач, аналогічно з вищеописаним випадком: зі зростанням страху виступу перед класом знижується рівень оптимізму у ситуаціях невдач.

У випадку оптимізму у міжособистісній сфері результати виявилися наступними. Так, оптимізм знижується зі зростанням страху самого вчителя (-0,38 при $p < 0,05$), страхом, що ніхто у класі не захоче дружити з учнем (-0,34 при $p < 0,05$), а також страхом виступати перед усім класом (-0,46 при $p < 0,01$).

З такими шкалами тесту СТОУН-П, як загальний показник оптимізму, параметр контролю та глобальності, а також оптимізм у ситуаціях успіху та ситуаціях досягнень не виявлено жодних статистично значимих зв'язків для учнів 9-х класів.

Дещо інші показники були отримані внаслідок проведення кореляційного аналізу за результатами дослідження учнів 4-х класів.

На рис. 2 зображена система взаємозв'язків між показниками, отриманими в учнів 4-х класів.

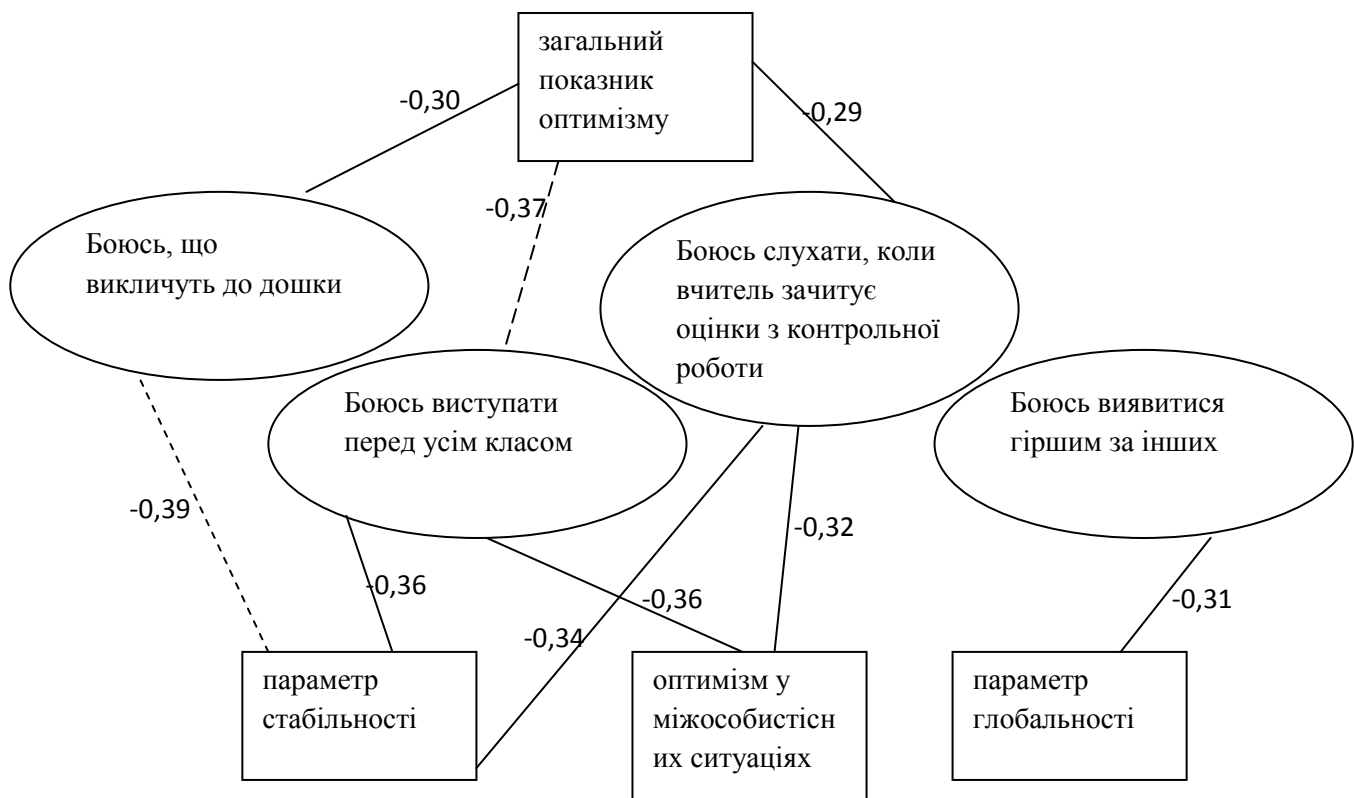

Рис. 2. Структура взаємозв'язків між шкільними страхами та атрибутивним стилем школярів серед учнів 4-х класів.

(Примітка: ————— – $p < 0,05$; - - - - - – $p < 0,01$).

Так, загальний показник оптимізму за тестом СТОУН-П пов'язаний із такими страхами: страхом, що викличуть до дошки (-0, 30 при $p < 0, 05$), страхом слухати, коли учитель зачитує оцінки з контрольної роботи (-0,29 при $p < 0, 05$), страхом виступати перед усім класом (-0, 37 при $p < 0, 01$). Таким чином, результати свідчать, що чим нижчим є оптимізм в учнів, тим вищими будуть прояви вищевказаних страхів.

Параметр стабільності також корелює з вищевказаними страхами: страхом, що викличуть до дошки (-0, 39 при $p < 0, 01$), страхом слухати, коли учитель зачитує оцінки з контрольної роботи (-0,34 при $p < 0, 05$), страхом виступати перед усім класом (-0, 36 при $p < 0, 05$). Тобто чим сильніше проявляються дані страхи серед учнів, тим нижче у них виражений параметр стабільності. Параметр стабільності як складова частина загального показника оптимізму являється показником того, що інтенсивні прояви даних страхів пов'язані з низьким рівнем оптимізму. За даними досліджень, проведених Т.О.Гордєєвою, Е.Н.Осіним та В.Ю.Шев'яховою, можна сказати, що оптимізм сприяє більшій успішності у навчальній діяльності школярів, а також оптимістичний атрибутивний стиль формується на основі того, що дитина узагальнює досвід своїх успіхів у навчанні [3, с. 94].

Страх виявитися гіршим за інших взаємопов'язаний з параметром глобальності (-0, 31 при $p < 0, 05$). Чим сильнішим є страх бути гіршим за інших у класі, тим нижче виражений параметр глобальності.

Оптимізм у міжособистісних ситуаціях взаємопов'язаний із страхом слухати, коли учитель зачитує оцінки з контрольної роботи (-0, 32 при $p < 0, 05$) і страхом виступати перед усім класом (-0, 36 при $p < 0, 05$). Обернений зв'язок свідчить про те, що оптимізм у міжособистісних ситуаціях тим нижчий, чим вищими є прояви страхів. Варто відмітити, що дані страхи являються страхами соціального приниження, тому яскраве вираження таких страхів серед учнів не додає їм впевненості та оптимізму у стосунках з іншими учнями.

Значимих кореляцій страхів з параметром контролю, а також оптимізмом у ситуаціях невдачі, успіху і досягнень серед учнів 4-х класів не виявлено.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні **висновки**. По-перше, ми виявили тісні кореляційні зв'язки між шкільними страхами та атрибутивним стилем школярів. Порівнюючи вікові відмінності у розподілі значень, ми бачимо, що схожим для обох вікових груп виявилось наявність кореляційних зв'язків страхів із параметром стабільності та оптимізмом у міжособистісній сфері. Це свідчить про те, що проблеми у міжособистісних стосунках негативно впливають на появу страхів як у молодшому шкільному віці, так і у підлітків. Параметр стабільності (як складова частина загального показника оптимізму) у взаємозв'язку зі шкільними страхами свідчить про те, що в учнів з низьким загальним показником оптимізму шкільні страхи виникають частіше і проявляються яскравіше.

Перспективою дослідження є розгляд взаємозв'язків атрибутивного стилю школярів та успішності у навчанні та їх зв'язку зі шкільними страхами шляхом проведення кореляційного аналізу. Отримані дані можуть лягти в основу розвивально-корекційної програми, направленої на запобігання та подолання шкільних страхів.

Список літератури

1. Авдеева Н.Н., Кочетова Ю. А. Влияние стиля детско-родительских отношений на возникновение страхов у детей // Психологическая наука и образование. – 2008. – №4. – С. 35-47.
2. Астапов В.М. Тревожность у детей. – М.: ПЕР СЭ, 2008. – 160 с.
3. Гордеева Т.О., Осин Е.Н., Шевяхова В.Ю. Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач: Опросник СТОУН. – М.: Смысл, 2009. – 152 с.
4. Прихожан А.М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М.: НПО "МОДЭК", 2000. – 304 с.
5. Крейнина О.В. Личностные факторы страха студентов перед экзаменами: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – Педагогическая и возрастная психология». – СПб., 2007. – 23 с.
6. Тарабакина Л.В. Эмоциональное здоровье школьника: теория и практика психологического сопровождения: дисс. докт. психол. наук: спец. 19.00.07 – Педагогическая и возрастная психология. – Нижний Новгород., 2000. – 360 с.
7. Чернавский А.Ф. Системное исследование страха: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.01 – Общая психология, психология личности, история психологии. – Екатеринбург, 2008. – 27 с.